

Prof. dr. Kanita Imamović-Čizmić
Doc. dr. Amina Nikolajev
Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo
Pravni fakultet / Faculty of Law

UDK 330.1

Izvorni naučni članak

KLJUČNI ASPEKTI EKONOMSKIH MODELA KRIMINALA

KEY ASPECTS OF ECONOMIC MODELS OF CRIME

Sažetak

Ekonomska analiza prava u krivičnom pravu podrazumijeva primjenu osnovnih principa efikasnosti u kreiranju optimalnog nivoa generalne prevencije. Korištenjem ekonomskih instrumenata nastoje se predvidjeti efekti krivičnih sankcija na ponašanje potencijalnih počinitelja krivičnih djela. Korištenje ekonomskog instrumentarija za procjenu ponašanja potencijalnog počinitelja krivičnog djela iznjedrilo je ekonomske modele kriminala. U radu se daje prikaz osnovnih ekonomskih modela kriminala na način da se potcrtavaju njihove kolizione tačke sa ključnim institutima krivičnog prava u materijalnom i procesom smislu.

Ključne riječi: ekonomski modeli, racionalnost, troškovi i koristi, sankcija

Summary

The economic analysis of criminal justice law implies the application of basic principles of efficiency in creating an optimal level of general prevention. The use of economic instruments tends to anticipate the effects of criminal sanctions on the behaviour of potential perpetrators. The use of economic instruments for assessing the behaviour of a potential perpetrator has led to economic crime models. The paper presents an overview of basic economic models of crime in a way to underline their conflicting points with key criminal law institutes in material and process terms.

Keywords: economic models, rationality, costs and benefits, sanctions

Uvod

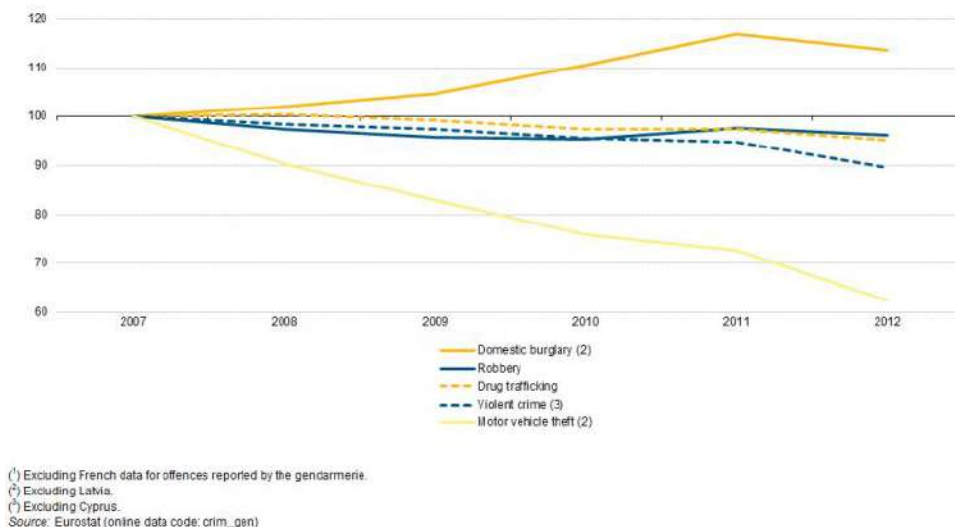
U savremenim uvjetima života pravna se nauka i praksa stavlja pred izazov primjene efikasnosti kao osnovnog ekonomskog principa ne zanemarujući pritom pravednost, legalnost i legitimnost kao osnovne postulate na kojima pravo počiva. Neminovno je da se donositelji pravnih akata sve više koriste ekonomskim instrumentarijem u odgovoru na pitanja oskudnosti resursa, neizvjesnosti i rizika. Ekonomska analiza prava definira se kao primjena ekonomske teorije i ekonomskih metoda u izučavanju formiranja, strukture, procesa i utjecaja zakona i pravnih institucija.¹ Historijski posmatrano, primjena ekonomskog instrumentarija na pravne sadržaje svoje korijene ima u krivičnom pravu i veže se za djelo *On Crime and Punishment* (1764) u kojem Cesare Beccaria, citirajući Montesquieua, ističe da „svaka kazna koja ne proizlazi iz apsolutne potrebe tiranska“² daje revolucionarni koncept sankcije koja ima represivnu funkciju. Međutim, dva stoljeća primjene ekonomskog instrumentarija u krivičnom pravu, opravdane potrebom za efikasnom upotrebom resursa i ostvarivanjem društvenog blagostanja, nisu u potpunosti dala odgovore na pitanje kako kreirati društvenu normu. Još uvijek se nije uspjelo u potpunosti definirati generalnu prevenciju, a da poticaji na činjenje krivičnog djela imaju zanemarivo dejstvo. Ako se uzmu u obzir studije³ koje govore o fluktuirajućoj stopi kriminaliteta, tj. o periodima kada ista pada ili raste, činjenica da kriminalitet ima najrazličitije oblike (krađa, ubojstvo, prijevara, pronevjera) te da pogađa sve društvene slojeve nesporno je svakodnevno ispitivanje njegove prirode (sl. 1). Ekonomisti su institute krivičnog prava smjestili u osnovne ekonomske konceptualne okvire i govore o kriminalitetu kao ukupnosti počinjenih krivičnih djela u određenom vremenu i prostoru,⁴ *cost-benefit* analizi i cijeni krivičnog djela, o racionalnom počinitelju krivičnog djela, o efikasnosti normi i sankcija itd. Međutim, primjena ekonomskog instrumentarija u krivičnom pravu kod određenja norme i sankcije ima niz otvorenih pitanja.

¹ Barković, I. „Interdisciplinarni uspjeh prava i ekonomije: ekonomska analiza prava“, <https://hrcak.srce.hr/file/66974>, str. 1, 24. 10. 2017.

² Beccaria, C. (1983) *Of the Right to Punish*, dio 2, *An Essay On Crimes & Punishments*, str. 20.

³ Vidi: Males, Mike (2017) „Los Angeles county jurisdictions show diverging crime trends during justice reform era, 2010-2016“, Center on Juvenile and Criminal Justice, http://www.cjcj.org/uploads/cjcj/documents/la_county_jurisdictions_show_diverging_trends_during_justice_reform_era.pdf, 15. 1. 2018.

⁴ Begović, B. (2015) *Ekonomska analiza generalne prevencije*, Edicija Crimen broj 30, Pravni fakultet Beograd, str. 10.

Slika 1. Statistički podaci o kriminalu⁵

Ekonomisti su u centar istraživanja stavili standardnu pretpostavku racionalnog ponašanja u kontekst ponašanja potencijalnog počinitelja krivičnog djela. Može li se zaista pretpostaviti da svi počinitelji krivičnog djela donose racionalne odluke kada čine krivična djela? Da li su u tom slučaju pojedinačne preferencije, psihički faktori i druge motivacije za činjenje krivičnog djela zanemarivi u objašnjavanju problematike kriminala? Ako oni nisu zanemarivi da li se mogu uopće uključiti u ekonomske modele kriminala? Pored toga, kako u ekonomski koncept krivičnog prava uključiti retribuciju i kako odmjeriti da li je ono što je efikasno ujedno i pravedno? To je pravac u kojem treba da se kreće razvoj ekonomske analize u krivičnom pravu.

Ekonomske modeli kriminala

Posmatranje kriminaliteta kroz prizmu ekonomskog instrumentarija iznjedrilo je tri glavna ekonomska modela kriminala. To su racionalni model,

⁵ Statistički podaci o kriminalu: Statistics Explained – Europa EU, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Archive:Crime_statistics/hr, 13. 11. 2017.

ka sadašnjosti usmjeren ili mijopijski model i radikalno-politički model.⁶ Svaki od navedenih modela naglašava različite faktore koji utječu na odluke potencijalnog počinitelja krivičnog djela i daje različita rješenja borbe protiv kriminala.

Racionalni model kriminala nastao je kao rezultat inkorporiranja modela racionalnog ponašanja pojedinca u model donošenja odluke potencijalnoga počinitelja krivičnog djela. Naime, „racionalni“ počinitelj krivičnog djela donosi odluku da li će svoje oskudne resurse, vrijeme i napor koristiti za zakonom dozvoljene ili zakonom zabranjene aktivnosti. Pritom se potencijalni počinitelj krivičnog djela na osnovu raspoloživih resursa i informacija rukovodi ostvarenjem vlastitog interesa i odabire onu opciju koja mu donosi više koristi bez obzira na troškove (jer ih uvijek ima). Utemeljitelj ovog modela je Gary Becker, dobitnik Nobelove nagrade 1968. godine za rad „Crime and Punishment: An Economic Approach“. Becker primjenjuje osnovnu ekonomsku teoriju i analizu troškova i koristi je za odgovor na sljedeće pitanje: „Koliko resursa, kakvu i u kojoj mjeri kaznu treba koristiti za provođenje različitih zakona?“ Osnovne pretpostavke Beckerovog modela su: racionalno ponašanje pojedinca, neutralnost prema riziku, nepostojanje moralnih ograničenja pojedinca te jednaka vrijednost korisnosti u sadašnjosti i u budućnosti (nema diskontiranja vrijednosti korisnosti od činjenja krivičnog djela). Prema Beckerovom modelu, za racionalnog počinitelja krivičnog djela poželjno je da je krivično djelo i izabrano ako očekivane koristi od činjenja krivičnog djela premašuju očekivane troškove, uključujući pritome i oportunitetne troškove kao troškove bilo kojih alternativa legalnog ponašanja. Naime, potencijalni počinitelj donosi jednostavnu odluku da li će prekršiti zakon ili neće u ovisnosti od omjera neto korisnosti koju ima od kršenja zakona i neto koristi činjenja legalne aktivnosti. Zbog postojanja kalkulacije očekivanih troškova i koristi od određene aktivnosti ekonomska teorija ponašanja počinitelja krivičnog djela smatra posebnim slučajem opće teorije racionalnog ponašanja. Dakle, potencijalni počinitelj krivičnog djela pri donošenju odluke o tome da li će počiniti krivično djelo ili ne komparira očekivanu korist od činjenja krivičnog djela i očekivanu korist od vršenja legalne poslovne aktivnosti.⁷

Beckerov model je statička verzija modela racionalnog ponašanja koja je dopunjena modelima koje su razradili Ehrlich (1973), Block i Heineke (1975). Ehrlichova nadogradnja ogleda se u metodološkom individualizmu. Model se zasniva na individualnoj ponudi kriminala i integrira obje vrste

⁶ Detaljna analiza modela predstavljena u: Jacob, Anupama (2011) „Economic Theories of Crime and Delinquency“, *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 21: 270–283.

⁷ Imamović-Čizmić, K., Nikolajev, A. (2017) „Ekonomski instituti u krivičnom pravu“, *Godišnjak Pravnog fakulteta*, br. LX, str. 380.

izvora prihoda (zakonite i nezakonite). U modelu su uvedene tri opcije alokacije slobodnog vremena, tako da potencijalni počinitelj krivičnog djela može u svakom trenutku da bira između kršenja zakona, legalnih poslovnih aktivnosti i dokolice. U segmentu kazne model, pored generalne prevencije, ide i u pravcu daljnjeg sprečavanja počinitelja krivičnog djela. Kao korak dalje, Block i Heineke u model uvode nemonetarne faktore koji utječu na donošenje odluke o činjenju krivičnog djela. Prema njihovom gledištu, donošenje odluke o činjenju krivičnog djela ne može se temeljiti na činjenici da je monetarni dohodak faktor koji isključivo utječe na nivo blagostanja pojedinca. To znači da se u obzir trebaju uzeti i neki drugi faktori, poput psihološkog, shodno kojem psihički troškovi kriminala i zapošljavanja trebaju biti posebno navedeni. Block i Heineke su svoju analizu usmjerili na krivična djela protiv imovine, tako da pojedinac bira između zaposlenja (zakonom dozvoljenog) i krađe (protuzakonite aktivnosti). Prema njima, individualna raspodjela napora između zakonom dozvoljene poslovne aktivnosti i krađe ne ovisi samo o sklonosti pojedinca prema riziku nego o i sklonosti pojedinca prema poštenju kao vrijednosti. Stoga pojedinci koji nisu skloni ka riziku a nisu indiferentni prema poštenju smanjuju „ponudu kriminala“ ako se povećava strah i vjerovatnoća kažnjavanja ili težina kazne. Dinamička verzija modela racionalnog ponašanja uzima u obzir komponentu utjecaja donošenja odluke pojedinca o činjenju krivičnog djela na budućnost naplate prihoda zbog učinjenog krivičnog djela u prošlosti ili sadašnjosti. Pored toga, dinamički model integrira iskustvo s budućim ponašanjem na način da iskustveni aspekt omogućava sagledavanje utjecaja ranijih uhićenja na odluke koje se donose u sadašnjosti. Komponenta budućnosti istražuje kako odluke donesene u sadašnjosti utječu na buduće posljedice vezane za zapošljavanje i očekivane koristi.⁸

Mijopijski model ili „ka sadašnjosti usmjeren“ model odmiče se od racionalnog modela i njegove čvrsto zakovane pretpostavke da su počinitelji krivičnog djela racionalna bića. U ovom modelu uzima se u obzir i mogućnost impulsivnog, neracionalnog ponašanja potencijalnog počinitelja krivičnog djela, koji je često nestrpljiv i zbog toga preferira stjecanje prihoda u sadašnjosti i odgađanje troškova u budućnosti. Ekonomski instrumentarij na kojem počiva ovaj model je hiperboličko diskontiranje. Ono se koristi kako bi formalno ispitalo ponašanje „usmjereno ka sadašnjosti“ i pokazalo da je ponašanje potencijalnog počinitelja iracionalno jer nije konzistentno tokom vremena. Nekonzistentnost ponašanja potencijalnog počinitelja krivičnog djela je posljedica promjene njegovih preferencija tokom vremena

⁸ Jacob, A. (2011) „Economic Theories of Crime and Delinquency“, Journal of Human Behavior in the Social Environment, 21: 270–283, 275.

i on radije razmišlja o sadašnjosti i bliskoj negoli o dalekoj budućnosti. Racionalni počinitelj krivičnog djela kalkulira sa sadašnjim i budućim troškovima i koristima od izvršenja krivičnog djela nastojeći da uskladi kratkoročne i dugoročne preferencije. Ukoliko potencijalni počinitelj krivičnog djela nije impulsivan i ukoliko je strpljiv, on neće dati prednost kratkoročnim koristima činjenja krivičnog djela koji se ostvaruju u sadašnjosti. Ovo nadalje znači da će kod potencijalnog počinitelja krivičnog djela želja za ostvarivanjem koristi u sadašnjosti i zanemarivanje troškova koji mogu nastati njegovim uhićenjem u budućnosti biti ta koja će determinirati njegovo ponašanje. U ovom slučaju generalna prevencija ili prijetnja kažnjavanjem neće polučiti efekte jer su očekivane koristi od počinjenog krivičnog djela smještene u sadašnjosti, a kazna za koju nije izvjesno da će se i ostvariti smještena je u budućnosti.⁹

Radikalno politički model u procjenu ponašanja potencijalnog počinitelja krivičnog djela uključuje ekonomsko-socijalne faktore kao što su nejednakost i siromaštvo, nezaposlenost i položaj u društvu. Siromaštvo i relativne razlike u dohotku, šansama i mogućnostima pristupa obrazovanju i zapošljavanju različitih socijalnih slojeva utječu na stopu kriminaliteta, o čemu su provedene i određene studije.¹⁰ Nezaposlenost također utječe na stepen kriminaliteta kako indirektno kroz povećanje siromaštva tako i kroz smanjenje troškova izvršenja krivičnog djela odnosno mogućeg poticaja na činjenje krivičnog djela. Država, iskorjenjujući siromaštvo i nezaposlenost, smanjuje mogući poticaj za činjenje krivičnih djela pojedinaca koji se zbog nedostatka dohotka opredjeljuju za činjenje. Provedene studije govore da procentualno veći broj počinitelja krivičnih djela dolazi iz socijalno ugroženih grupa, odnosno da je riječ o osobama koje žive na granici siromaštva.

Ekonomski modeli kriminala i kriminološki pristupi činjenju krivičnog djela

Veza između ekonomskog i kriminološkog pristupa činjenju krivičnog općenito se može predstaviti kroz pitanje koliko se u ekonomske modele kriminala mogu inkorporirati kriminološki pristupi činjenju krivičnog djela. Kriminološke teorije bave se pitanjem uzroka kriminaliteta i generalno se

⁹ Ibidem, str. 277.

¹⁰ Sharkey, P., Besbris, M., Friedson, M. *Poverty and Crime*, The Oxford Handbook of the Social Science of Poverty Edited by David Brady and Linda M. Burton, <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199914050.001.0001/oxfordhb-9780199914050-e-28>, 15. 1. 2018.

mogu podijeliti na klasične i pozitivističke, odnosno biološke, psihološke i sociološke, ovisno o tome kojem se uzročnom faktoru daje prednost. Ako se pokušaju sintetizirati pristupi zastupljeni u navedenim skupinama teorija, onda se može reći da postoje dva generalna pristupa u pogledu uzroka kriminaliteta. Prvi pristup obuhvata sva teorijska gledišta koja kriminološke faktore vezuju za ličnost počinitelja krivičnog djela i govore o genetskom prijenosu kriminalnih tendencija, hormonskoj neravnoteži, neurološkim disfunkcijama, inteligenciji kao uzrocima kriminaliteta. Ekonomski modeli kriminala ne zanemaruje važnost bioloških faktora. Ovi faktori se dovode u vezu sa osnovnim nivoom krivičnih djela koji postoji bez obzira na poticaje stvorene drugim troškovima i koristima kriminalne aktivnosti. U biti, osobe kod kojih su detektirani ovi faktori u ukupnom broju počinitelja krivičnih djela učestvuju s malim postotkom i na njih ne utječe generalna prevencija jer ne mogu racionalno donositi odluke o činjenju krivičnog djela. Drugi pristup kriminološke faktore smješta izvan osobe počinitelja i govori o egzogenim faktorima i utjecaju okoline na oblikovanje ličnosti određenog čovjeka i cjelovitosti ljudskog bića kao socijalnog stvorenja. Prema ovom pristupu, pojedinci se odlučuju na kriminalne aktivnosti onda kada im je onemogućeno ili spriječeno postizanje ciljeva legalnim sredstvima. Ova tvrdnja je inkorporirana u radikalno politički model i utjecaj ekonomsko-socijalnih faktora na sprečavanje pojedinaca da na legalni način ostvare dohodak. Međutim, suprotno kriminološkom pristupu, racionalni model predviđa da pojedinci porede relativne troškove i koristi od krivičnih djela i legalnih poslova i čine krivična djela samo ako su kroz prizmu troškova i koristi relativno privlačnija. U egzogeni pristup u pogledu određivanja faktora kriminaliteta spada i stajalište da je kriminalno ponašanje kulturološki naslijeđeno ili naučeno. Shodno ovom stajalištu pri procjeni prevencije kriminaliteta u obzir se treba uzeti cjelokupan društveni kontekst. Ovaj pristup se na određen način može inkorporirati u radikalni politički model koji generalno govori o društvenom kontekstu kriminaliteta. S obzirom na utjecaj društvene zajednice i kulture na različite troškove i koristi krivičnog djela, potencijalni počinitelj krivičnog djela percipira dimenziju društvene stigme nastale zbog učinjenog krivičnog djela ovisno o tome kako drugi članovi društva percipiraju to krivično djelo. Također, ni utjecaj religije na činjenje krivičnog djela nije zanemariv. Postoje brojne studije koje dokazuju da je religioznost povezana sa smanjenjem kriminala i delinkvencije.¹¹ Društveni kontekst kriminala kod donošenja odluke o činjenju krivičnog djela podrazumijeva uzimanje u obzir i uvjete savremenog

¹¹ Johnson, Byron R., Schroeder, Curtis S. (2014) „Religion, Crime, and Criminal Justice“, DOI:10.1093/oxfordhb/9780199935383.013.005, Oxford University Press, <http://www.baylorisr.org/wp-content/uploads/ReligionCrime-and-Criminal-Justice.pdf>, 6. 1. 2018.

života npr. činjenicu da upotreba savremene digitalne i mobilne tehnologije znači manji protok vremena od izvršenja krivičnog djela do saznanja organa istrage i svakako njihovo brže djelovanja što povećava trošak izvršenja krivičnog djela.¹²

Ekonomski modeli kriminala i recidivizam

Recidivizam se može objasniti sa krivično-pravnog, kriminološkog ili penološkog stajališta. Krivično-pravno stajalište recidivizam definira kao ponovno izvršenje krivičnog djela od lica koje je već osuđeno za izvršenje određenog krivičnog djela. Kriminološko definiranje recidivizma podrazumijeva da je određeno lice ponovo učinilo krivično djelo bez obzira na to da li je za ranije izrečena pravosnažna presuda. Dakle, u centar stavlja radnju činjenja, odnosno počinitelja. Penološka definicija za aspekt uzima ponovni dolazak u kaznenu ili drugu ustanovu pojedinca radi izvršenja kazne.¹³ Recidivizam se ponekad objašnjava nepravilnim ponašanjem, nedostatkom samokontrole ili jednostavno dokazom da generalna prevencija ne funkcionira. Pravni sistemi na pojavu recidivizma u većini slučajeva odgovaraju na način da nezakonito ponašanje povratnika strožije sankcioniraju u odnosu na lica koja su prvi put počinila krivično djelo.

U kontekstu primjene ekonomskog instrumentarija u pravu recidivizam se može posmatrati kroz prizmu osnovnih ekonomskih modela te pitanja opravdanosti izricanja strožije sankcije u kontekstu teorije društvenog blagostanja.

Recidivizam se može dovesti u vezu sa racionalnim ekonomskim modelom kriminala preko utjecaja kazne zatvora na troškove i koristi krivičnih djela o kojim kalkulira potencijalni počinitelj krivičnog djela. Shodno tome recidivizam može djelovati dvojako. S jedne strane, osuđeni pojedinci za vrijeme trajanja kazne zatvora dolaze u kontakt sa drugim osuđenima od kojih saznaju pozitivna i negativna iskustva izvršenja krivičnog djela, što može biti poticaj za buduće činjenje krivičnih djela ili ih odvratiti od činjenja u budućnosti. To znači da vrijeme provedeno u kaznenoj ili drugoj ustanovu radi izvršenja kazne utječe na smanjenje troškova budućih kriminalnih aktivnosti. Polazna pretpostavka je da, ako je bilo racionalno počiniti

¹² Shepherd, J., Rubin, Paul H. „The Economic Analysis of Criminal Law, Forthcoming“, International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences, 2nd edition, Elsevier Ltd, UK, str. 5.

¹³ Konstantinović, Slobodanka *Uzroci recidivizma i tretman povratnika*, str. 1
<http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z17/21z17.pdf>, 17. 1. 2018.

krivično djelo prvi put, za mnoge počinitelje poticaji će biti jači nakon što su izdržali zatvorsku kaznu. Međutim, izvršenje teške kazne za učinjeno krivično djelo može utjecati na povećanje troškova činjenja novog krivičnog djela u odnosu na troškova krivičnog djela za pojedinca koji je osuđen te on neće biti sklon recidivizmu. Trošak izvršenja novog krivičnog djela za počinitelje u slučajevima kada pravni sistemi recidiviste strožije sankcionira je veći nego za one koji prvi put počine krivično djelo.

Iz aspekta teorije društvenog blagostanja izricanje strožije kazne za povratnike je opravdano samo u slučajevima kada prevencija nije učinkovita, pa je neophodno učiniti sankcije ovisno o prethodno učinjenim kršenjima zakona kako bi se povećala prevencija. Naime, Shavell tvrdi da strožije sankcioniranje recidivista ne može doprinijeti povećanju društvenog blagostanja ukoliko prevencija uvijek potiče na idealno ponašanje. Ako je sankcija za zagađivanje okoliša i time prouzrokovane štete 50.000 KM (njom se vrši povrat u pređašnje stanje i ispravlja umanjenje društvenog blagostanja), tada je, prema racionalnom ekonomskom modelu, svako ko zagađi okoliš i plati 50.000 KM morao od aktivnosti kojom je zagađio okoliš ostvariti dobit veću od 50.000 KM (npr. ušteda zbog neinstaliranja opreme za kontrolu zagađenja, što je generalno povećanje društvenog blagostanja). U biti, kažnjavanjem u iznosu od 50.000 KM društvo je zadovoljeno, a višak dobiti preko 50.000 KM predstavlja povećanje društvenog blagostanja kroz povećanje blagostanja pojedinca. Ako je pojedinac zagađivao i bio sankcioniran i ranije, to znači da je bilo društveno poželjno da tada zagađuje. Povećanje sankcije zbog ranije izrečenih sankcija bi pojedinca previše odvraćalo od činjenja i ne bi bilo društveno poželjno povećati sankcije zbog ranijih povreda zakona. Takvo uravnoteženje vrijedilo je za prošlu situaciju i povećanje sankcije zbog prijašnjih sankcija; sada bi ga previše odvraćalo i ne bi bilo društveno poželjno povećati sankcije zbog prošlih povreda zakona.¹⁴

Ekonomski modeli i sprečavanje, rehabilitacija i retribucija

„Krivične sankcije su zakonom predviđene represivne mere koje se s ciljem suzbijanja kriminaliteta primenjuju prema učiniocu protivpravnog dela koje je u zakonu predviđeno kao krivično delo na osnovu odluke suda donete nakon sprovedenog krivičnog postupka.“¹⁵ Kazna je vrsta krivične sankcije i predstavlja zakonom predviđenu represivnu mjeru koja se u cilju suzbijanja kriminaliteta primjenjuje prema učiniocu krivičnog djela na osnovu odluke

¹⁴ Shavell, Steven (2009) *Temelji ekonomske analize prava*, Mate, Zagreb, str. 526.

¹⁵ Stojanović, Zoran (2006) *Krivično pravo*, Pravni fakultet Beograd, str. 258.

suda nakon provedenog krivičnog postupka.¹⁶ Osnovne funkcije krivičnih sankcija koje se mogu posmatrati kroz ekonomske modele su sprečavanje, rehabilitacija i retribucija.

Lišavanje slobode i kazna zatvora najpoznatiji je oblik sprečavanja pojedinaca da čine društveno nepoželjna i zakonom kažnjiva ponašanja. Međutim, sprečavanje podrazumijeva sve aktivnosti države prema pojedincima kako bi im se uskratila mogućnost da određenu društveno nepoželjnu i kažnjivu aktivnost čine (npr. oduzimanje dozvole za obavljanje određene djelatnosti ili oduzimanje vozačke dozvole). U funkciji sprečavanja sadržana je i funkcija prevencije koja se odnosi samo na određeni krug lica, a razlikuje se od generalne prevencije sadržane u propisima, odnosno zabranama i kaznama, koja djeluje samo kada je adresat racionalan i ukoliko je realno primjenjiva.

Iz aspekta ekonomskih modela kriminaliteta pitanje koje se postavlja u vezi sa sprečavanjem jeste na koji vremenski period pojedinac treba da bude spriječen da vrši određenu radnju. Da bi se dao relevantan odgovor, neophodno je imati u vidu dvije pretpostavke. Prva pretpostavka je da svaki pojedinac ima uvijek istu sklonost ka kršenju zakona, a druga da država snosi troškove povećanja vjerovatnoće hvatanja počinitelja krivičnog djela čije sprečavanje se razmatra, kao i troškove sprečavanja tog pojedinca. Optimalna vrijednost hvatanja održava *trade off* između troška za povećanje vjerovatnoće hvatanja i koristi u smislu smanjenja štete kroz onemogućavanje većeg broja pojedinaca. Ukoliko se u obzir uzmu ove dvije pretpostavke, onda bi odgovor glasio: „sve dok je sklonost pojedinca ka kršenju zakona veća od troškova onemogućavanja po razdoblju, onda ga treba onemogućavati za svako razdoblje.“¹⁷

Određivanjem zatvorske kazne nastoje se kazniti osuđena lica za počinjeno krivično djelo i smjestiti ih na mjesto gdje neće biti u mogućnosti činiti daljnju štetu, istovremeno ih pripremati za povratak, odnosno reintegraciju u društvo nakon izdržane kazne zatvora kako ne bi došlo do ponovnog činjenja krivičnih djela.¹⁸ Svrha kazne zatvora je dakle i rehabilitacija¹⁹ počinitelja

¹⁶ Vidi: ibidem, str. 258.

¹⁷ Shavell, Steven (2009) *Temelji ekonomske analize prava*, Mate, Zagreb, str. 529.

¹⁸ Parlamentarna skupština Vijeća Evrope (2006) „Preporuka 1741: Socijalna reintegracija zatvorenika“, Debata Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope od 11. aprila 2006. (11. zasjedanje).

¹⁹ Rehabilitacija: institut krivičnog prava koji podrazumijeva i ukidanje pravnih posljedica osude i brisanje same osude, tako da se osuđeno lice smatra neosuđivanim, s ciljem njegove inkluzije u društvenu zajednicu. Naime, lice se nakon izdržane, zaslužene kazne lišenja

krivičnih djela koja ima za cilj promjene njihovog ponašanja i stavova, kako bi po izlasku na slobodu živjeli u skladu sa zakonima i društvenim normama. Shodno navedenom, samo kažnjavanje nije jedina svrha kazne zatvora, već se naglasak stavlja na promjenu ponašanja u skladu s društvenim pravilima i normama. Iz aspekta ekonomske analize prava rehabilitacija podrazumijeva proces u kojem se počinitelju krivičnog djela inducirano smanjuje sklonost prema činjenju krivičnog djela. Taj proces se provodi od države kroz različite programe rehabilitacije u kazneno-popravnoj ustanovi (npr. aktivnosti kao što su edukacija ili prekvalifikacija i za društvo predstavljaju određeni trošak). Ukoliko se pretpostavi da je jedina funkcija sankcije odnosno kazne rehabilitacija, tada je opravdano nametnuti kaznu samo ako je smanjenje štete od budućeg kršenja zakona veće od troškova rehabilitacije.²⁰

Teorija retribucije podrazumijeva da kazna treba biti odmjerena kao moralno prihvatljivi odgovor za krivično djelo s obzirom na žrtvu, počinitelja djela i za društvo. Ona je zastupljena u Beckerom modelu koji kod odmjeravanja sankcije ili kazne polazi od počiniteljeve percepcije vrijednosti učinjenog krivičnog djela. Međutim, Becker ne uzima u obzir retributivnu korist žrtve ili oštećenog krivičnim djelom koja za njih može biti veća nego za čitavu populaciju. U ekonomskim modelima kriminaliteta ova satisfakcija jednih na temelju patnje drugih ne bi se trebala uvrstiti u društveno blagostanje. Sociološko-biološki aspekt retribucije polazi od toga da postojanje želje za odmazdom koja znači „da će oni koji su napadnuti uzvratiti udarac“ obeshrabruje i same napade. U savremenom društvu ovaj biološki poriv za odmazdom ima dodatni učinak jer daje pojedincima motiv da suzbiju protuzakonita ponašanja, da odvrćaju potencijalne počinitelje od činjenja, odnosno da ih prijave kako bi ih se adekvatno sankcioniralo. Poriv za odmazdom na neki način, kroz prijavljivanje počinitelja krivičnih djela, povećava troškove i povećava vjerovatnoću hvatanja počinitelja krivičnog djela. Ukoliko je osnovni cilj sankcije (kazne) bila retribucija, osnovno pitanje bilo bi kolika bi onda trebala biti propisana sankcija (kazna). Optimalna visina bila bi ona koja bi maksimizirala koristi od zadovoljavanja želje za odmazdom umanjeno za troškove nametanja kazne, pri čemu optimalna vjerovatnoća hvatanja odražava retributivnu dobit bez troškova kao korist od hvatanja počinitelja.²¹

slobode ne vraća u društvo kao njegov ravnopravan član, jer na putu njegove potpune društvene readaptacije i resocijalizacije stoje dvojake smetnje: pravne i socijalne. Kukavica, R. (1965) *Pravne posljedice krivične osude*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Beograd, str. V.

²⁰ Shavell, Steven (2009) *Temelji ekonomske analize prava*, Mate, Zagreb, str. 530.

²¹ Ibid., str. 535.

Zaključak

Ekonomska analiza prava kao novi izdanak pravne teorije predstavlja potvrdu o međuuvjetovanosti prava i ekonomije kao dviju naučnih disciplina koje trpe svakodnevne promjene uzrokovane globalnim uvjetima života. Od njezina nastanka do danas razvio se jedan sistem primjene ekonomskog instrumentarija na mnoge grane i oblasti prava. Krivično pravo predstavlja oblast u kojoj se javljaju začeci ekonomske analize prava. Primjena ekonomskog instrumentarija u krivičnom pravu znači posmatranje kriminaliteta kao ukupnosti počinjenih krivičnih djela u određenom vremenu i prostoru, korištenje *cost-benefit* analize i formiranje „cijene krivičnog djela“, uvođenje koncepta racionalnosti kroz racionalnog počinitelja krivičnog djela itd. Posmatranje kriminaliteta kroz prizmu ekonomskog instrumentarija iznjedrilo je tri glavna ekonomska modela kriminala. To su racionalni model, ka sadašnjosti usmjeren ili mijopijski model i radikalno-politički model. Svaki model naglašava različite faktore koji utječu na odluke potencijalnog počinitelja krivičnog djela i daje različita rješenja borbe protiv kriminala. Općenito posmatrano, ekonomski modeli kriminaliteta trebaju se unaprijediti kako bi dali rješenje u pogledu kreiranja pravne norme kojom će se postići optimalni nivo generalne prevencije.

Ekonomski pristup krivičnom pravu razlikuje se od drugih pristupa upravo zbog ekonomskih načela po kojima se potencijalni počinitelji krivičnog djela ne smatraju devijantnim osobama bez mogućnosti izbora, nego racionalnim bićima koja nastoje maksimizirati svoje koristi i koja reaguju na poticaje. Primjena ekonomskog instrumentarija u krivičnom pravu treba omogućiti promjenu očekivane koristi potencijalnih počinitelja krivičnog djela kako bi ih se spriječilo da ih čine. U tom smislu, u pogledu svrhe kazne ekonomski modeli kriminaliteta u prvi plan stavljaju funkciju prevencije, a ne retribucije.

Iako je evidentna korist od ekonomskog posmatranja krivičnih instituta u navedenim modelima, nijedan model nije u potpunosti ponudio odgovore na određena pitanja. Naime, niti jedan model ne daje odgovore na pitanje: može li se zaista pretpostaviti da svi počinitelji krivičnog djela donose racionalne odluke kada čine krivična djela? Da li su u tom slučaju pojedinačne preferencije, psihički faktori i druge motivacije za činjenje krivičnog djela zanemarivi u objašnjavanju kriminala? Ako oni nisu zanemarivi, da li se mogu uopće uključiti u ekonomske modele kriminala? Nadalje, kako u ekonomski koncept krivičnog prava uključiti retribuciju i kako odmjeriti da li je ono što je efikasno ujedno i pravedno? To je pravac u kojem treba da se kreće razvoj ekonomske analize u krivičnom pravu.

Literatura

1. Barković, I. „Interdisciplinarni uspjeh prava i ekonomije: ekonomska analiza prava“, <https://hrcak.srce.hr/file/66974>, str. 1.
2. Beccaria, C. (1983) *Of the Right to Punish*, dio 2, An Essay On Crimes & Punishments.
3. Begović, B. (2015) *Ekonomska analiza generalne prevencije*, Edicija Crimen, broj 30, Pravni fakultet, Beograd.
4. Imamović-Čizmić, K., Nikolajev A. (2017) „Ekonomske institucije u krivičnom pravu“, Godišnjak Pravnog fakulteta.
5. Jacob, Anupama (2011) „Economic Theories of Crime and Delinquency“, *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 21: 270–283.
6. Johnson, Byron R., Schroeder, Curtis S. (2014) „Religion, Crime, and Criminal Justice“, DOI:10.1093/oxfordhb/9780199935383.013.005, Oxford University Press, <http://www.baylorisr.org/wp-content/uploads/ReligionCrime-and-Criminal-Justice.pdf>.
7. Konstantinović, S. *Uzroci recidivizma i tretman povratnika*, str. 1, <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z17/21z17>.
8. Kukavica, R. (1965) *Pravne posledice krivične osude*, doktorska disertacija, Pravni fakultet, Beograd, str. V.
9. Males, Mike (2017) „Los Angeles county jurisdictions show diverging crime trends during justice reform era, 2010-2016“, Center on Juvenile and Criminal Justice, http://www.cjcj.org/uploads/cjcj/documents/la_county_jurisdictions_show_diverging_trends_during_justice_reform_era.pdf, 15. 1. 2018.
10. Parlamentarna skupština Vijeća Evrope (2006) „Preporuka 1741: Socijalna reintegracija zatvorenika“, Debata Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope od 11. aprila 2006. (11. zasjedanje).
11. Sharkey, P., Besbris, M., Friedson, M. *Poverty and Crime*, The Oxford Handbook of the Social Science of Poverty Edited by David Brady and Linda M. Burton, <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199914050.001.0001/oxfordhb-9780199914050-e-28>.
12. Shavell, S. (2009) *Temelji ekonomske analize prava*, Mate, Zagreb.
13. Shepherd, J., Rubin, Paul H. „The Economic Analysis of Criminal Law, Forthcoming“, *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 2nd edition, Elsevier Ltd, UK..
14. Statistički podaci o kriminalu: Statistics Explained – Europa EU, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Archive:Crime_statistics/hr.
15. Stojanović, Z. (2006) *Krivično pravo*, Pravni fakultet, Beograd.